

До національного багатства України також належать наукові досягнення, створені завдяки зусиллям народу України, і національні, культурні та історичні цінності, у тому числі й ті, що знаходяться за межами країни.

Таким чином, у наш час набуло поширення розширене трактування національного багатства, що охоплює як матеріальне, так і нематеріальне багатство. Але методики комплексного оцінювання нематеріального багатства поки що не існує.

Величина національного багатства, як правило, зростає в нормальних мирних умовах і зменшується під час війн, смут, потрясінь. Так, у період Другої світової війни СРСР втратив третину національного багатства. Зменшується обсяг національного багатства і в умовах економічної кризи, яка поглиблюється в Україні. У 1991 р. національне багатство, насамперед у матеріальній формі, зменшилося на 3,6%, у 1992 р. — на 11,2%, 1993 — на 18%, у 1994—1998 рр. — більше як на 30% [4, с.58]. Унаслідок цього Україна за цим показником відкинута назад на 30—40 років.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бухвальд Е.М., Нестеров Л.И. Проблемы воспроизводства общественного богатства. — М., 1984. — 135 с.
2. Гловацкая Н., Лазуренко С., Федоровская Е. Невещественные формы национального богатства: содержание и проблемы экономической оценки // Вопросы экономики. — 1993. — № 5. — С.75—87.
3. Еволюція економічного розвитку та економічних теорій (проблеми дослідження та викладання): Матеріали міжнар. наук.-метод. конф. 26—27 квіт. 2000 р. — К.: КНЕУ, 2000. — 304 с.
4. Економічна енциклопедія. У 3 т. / Відп. ред. С.В. Мочерний. — К.: Академія, 2000. — Т.1. — 864 с.
5. Словарь современной экономической теории Макмиллана. — М.: ИНФРА-М, 1997. — 400 с.
6. Фальцман В. Макроэкономика плановой и предпринимательской систем // Российский экономический журнал. — 1992. — №4. — С.108—117.

Ю. В. ТИМОШЕНКО, канд. екон. наук

ТРАНСФОРМАЦІЯ ВЛАСНОСТІ: СВІТОВИЙ ДОСВІД

В Україні процес становлення ринкової економіки протікає складно і болісно для суспільства. Економічні реформи, котрі в усьому світі супроводжуються економічним піднесенням і в кін-

цевому підсумку підвищенням добробуту населення, в Україні призвели до безпрецедентного занепаду економіки та зубожіння переважної більшості громадян.

Ураховуючи те, що зміна формацій завжди пов'язана зі зміною бази — відносин власності, дослідження історичного досвіду саме цього аспекту економічних реформ набуває вагомого методологічного і прикладного значення. Політекономічний аналіз зарубіжного досвіду трансформації власності має з'ясувати сутність, ступінь об'єктивності цього процесу та глибинні причини, що лежать в основі змін у структурі власності, а також виявити можливу наявність закономірностей цього процесу. Вибір теми даного дослідження зумовлений не суто науковою допитливістю, а потребою по-новому осмислити зарубіжний досвід трансформації власності з метою проектування його закономірностей на умови України.

Слід зазначити, що апіорі має бути відкинута думка про перенесення досвіду реформування відносин власності зарубіжних країн в Україну, оскільки країни розвинутої ринкової економіки до свого сучасного оформлення пройшли надзвичайно тривалий шлях розвитку, і умови, у яких відбуваються трансформації власності в цих країнах, суттєво відрізняються від української реальності. Але процеси економічних перетворень мають підпорядковуватися загальним законам економічного розвитку. Тому в Україні можливе і доцільне використання і врахування саме закономірностей процесу трансформації власності, а не копіювання трансформаційних схем зарубіжних країн.

Вивчення закордонного досвіду та встановлення закономірностей трансформаційних процесів необхідні також для формування позиції щодо новітніх процесів, що відбуваються в Україні, та розроблення концептуальних положень подальшого реформування відносин власності в нашій країні.

У сучасному світі не існує країн, у яких держава не має своєї частки у власності, у яких був би відсутній державний сектор економіки. Історія формування державного сектора і його сучасні розміри в країнах розвинутої ринкової економіки значно відрізняються. Але на початок останньої хвилі приватизації державного майна у 80-х роках минулого століття державний сектор у них не перевищував 30%.

Державна власність у капіталістичних країнах має складний шлях розвитку. У жодній країні він не був прямолінійним і супроводжувався не тільки зменшенням частки державного сектора в економіці, а й періодичними процесами націоналізації, тобто її збільшенням. Державна власність, як необхідний елемент капіталістичних виробничих відносин, еволюціонувала в тому ж напрямі, що й капіталістична

економічна система в цілому. З ускладненням механізму суспільного відтворення, котрий, у свою чергу, пов'язаний з безперервним прогресом продуктивних сил, змінювалися в цих країнах і функції державного сектора економіки та його розміри.

З розвитком капіталістичних виробничих відносин з'являлася необхідність підсилення державного втручання в економіку, яке було викликане нездатністю механізму стихійного ринкового саморегулювання подолати негативні тенденції економічного розвитку. Ця потреба особливо загострилася в період світової економічної кризи 1929—1933 рр. У цей час державний капітал дедалі активніше став залучатися в галузі з несприятливими умовами для приватного капіталу. Розширення державної власності у структурі державно-монополістичного капіталізму відбувалося відповідно до доктрини економічного зростання, що панувала в той час у західних країнах, загально визнаним ідеологом якої вважається англійський учений-економіст Дж. М. Кейнс.

Наступна хвиля зростання державного сектора припадає на післявоєнний період (1946—1949 рр.), коли в Західній Європі відбувалися відбудовчі повоєнні процеси, які потребували значних капітальних вкладень для реалізації високовартісних програм відновлення господарських комплексів. У цей час, наприклад у Франції, були націоналізовані: вугільна, газова та електроенергетична промисловість, повітряний транспорт, завод «Рено», Французький банк та 39 крупних приватних банків, п'ять великих промислових холдингів; у Великобританії — Англійський банк, підприємства вуглевидобутку, електроенергетики, газової промисловості, чорної металургії, залізниці [1, 2]. В Австрії в результаті останньої хвилі націоналізації після Другої світової війни утворився потужний державний сектор економіки, який на початок 80-х років забезпечував виробництво понад 26% ВВП [3, 4]. Завдяки державному втручання і державному регулюванню в цій країні була відновлена промисловість з видобутку корисних копалин, енергогосподарство, були подолані проблеми економічного та соціального характеру, створена соціальна інфраструктура, котра згодом стала основою «держави добробуту» та забезпечує сучасний високий рівень життя австрійців.

Одержавлення власності в той час сприяло високим темпам економічного зростання країн ринкової економіки. На державний сектор при його розширенні покладалися нові функції. У загальному вигляді їх можна подати таким чином:

- регулювання соціальних наслідків циклічних перепадів виробництва з метою пом'якшення рівня безробіття в кризовий і післякризовий період;

- усунення диспропорцій в економічному розвитку окремих територій;
- упровадження державного капіталу в передові наукоємні галузі, що потребують значних початкових витрат і не забезпечують їх швидку віддачу;
- інтенсивне втручання в розвиток економічної, соціальної та адміністративної інфраструктури;
- утворення державних підприємств у стратегічно важливих галузях, замкнених на мілітаристський сектор економіки;
- участь у заходах з охорони навколишнього середовища і відновлення екологічної рівноваги та вдосконалення рекреаційних технологій.

Тенденція до зростання державної власності, яка проявлялася у різних країнах з різним ступенем інтенсивності, повністю відповідала моделі пристосування капіталістичної економічної системи до ускладнення виробничих відносин. Розмір державної власності, що сформувалася в кожній країні, був різний і залежав від багатьох чинників: від досягнутих масштабів державного підприємництва, темпів економічного розвитку, інтенсивності економічних потрясень, особливостей галузевої структури господарювання, рівня монополізації ключових галузей економіки, активності профспілок та інших економічних, соціальних і політичних параметрів, що у своїй сукупності визначали індивідуальність капіталістичної системи тієї чи іншої країни.

У середині 70-х років минулого століття був здійснений якісний стрибок у розвитку продуктивних сил, що характеризується потужним потоком технологічних та інформаційних інновацій в економіку капіталістичних країн. Саме технологічний переворот відіграв вирішальну роль у переоцінці ролі та місця державної власності в економіці країн. Передові технології потребували і призводили до складніших економічних зв'язків, потребували оперативності й гнучкості в прийнятті рішень та перебудови системи управління.

Доти, доки науково-технічний прогрес мав еволюційний, а не революційний характер, недоліки державного сектора майже не впливали на результати економічної діяльності. Зміна ситуації на товарних ринках потребувала еластичної структурної політики, динамічних і гнучких механізмів переливу капіталу не тільки на національному, а й на міжнародному рівні. Можливості державного сектора в цих питаннях були обмежені. З іншого боку, в середині 70-х років минулого століття ка-

піталістичну економіку охопила енергетична, сировинна та валютно-фінансова криза.

У цей час у розвинутих капіталістичних країнах Заходу критичного обсягу досягли масштаби перенакопичення приватного капіталу, який готовий був надійти в галузі, пов'язані з комерційним ризиком, та ті, що традиційно вважалися державною монополією. У результаті утворилася ситуація, коли державний сектор через свою громіздкість перетворився в гальмо економічного розвитку. Державні підприємства, діяльність яких постійно підтримувалася державними дотаціями, звинувачувалися в низькій економічній ефективності. Це використувалося реформаторами як аргумент для їх приватизації.

Початок масштабної приватизації державних підприємств був покладений у Великобританії консервативним урядом М. Тетчер, а потім хвиля роздержавлення власності поширилася по континенту. Наприкінці 70-х років М. Тетчер оголосила про наміри уряду ліквідувати опіку держави над економікою [5, 6, 7]. Особливість приватизації у Великобританії полягає в тому, що вона охопила не тільки промислові галузі, яким природно властива конкуренція, а й державні компанії телекомунікацій, об'єкти газо-, водо- та електропостачання. При цьому для збереження контролю держави за цими підприємствами, ураховуючи їх монопольне становище у сфері послуг, їх продаж супроводжувався збереженням старих або створенням нових механізмів регулювання їх діяльності, а також отриманням урядом спеціальної (золотої) акції. Вона давала можливість уряду контролювати компанію, що змінила форму власності, оскільки в статутах компанії були зазначені певні умови, за якими рішення не можуть прийматися без згоди власника «золотої акції».

Масштаби приватизації в цій країні були вражаючими. Протягом 13 років від початку приватизаційних процесів було продано більше 2/3 активів державних підприємств. Загальні доходи від продажу становили 33 млрд фунтів стерлінгів. Більша частина цієї суми була отримана від приватизації 48 крупних компаній, таких як «Брітіш телеком», «Брітіш гес», «Брітіш ейруейз» та «Брітіш петролеум».

Особливістю британської програми денационалізації є поступовість її проведення, законодавче та нормативне забезпечення кожного акту приватизації та ретельна підготовка кожного продажу з метою отримання максимального прибутку. Характерною особливістю була також ефективна система регулювання діяльності природних монополій у післяприватизаційний період, яка

включала ліцензування і контроль за цінами шляхом встановлення їх верхньої межі, що зменшувало можливості приватизованих монополій підвищувати ціни.

Крім Великобританії, найбільш масштабно роздержавлення власності проводилося у Франції. Французька програма приватизації була розпочата в 1986 р. урядом Ж. Ширака, призупинена в 1988 р. у зв'язку з перемогою соціалістів на президентських виборах і зміною парламентської більшості, і знову поновлена в 1993 р. урядом Балладюра і Жюппе [8, 9].

За 14 місяців 1986—1988 рр. було приватизовано 15 великих компаній, у тому числі дві головні фінансові компанії — холдинги «Паріба» і «Суец»; «Національна каса сільськогосподарського кредиту»; телекомпанія «ТФ-1»; промислові компанії «Сен-Гобен», «КЖКТ», «Матра», інформаційне агентство «Аванс» та ін. Усі повноваження на проведення приватизації після її відновлення в 1993 р. були сконцентровані в міністра економіки, фінансів і приватизації Е. Балладюра. Важливу роль у проведенні роздержавлення власності відіграло ретельно підготовлене єдине законодавство, міністр визначав лише конкретні терміни і способи приватизації кожної компанії. Суть моделі приватизації у Франції полягала в тому, що зарубіжні інвестори отримували не більше 20% акцій, «стабільні акціонери» — 15—30%, персонал компанії, що приватизовувалися, — 10%, решта акцій реалізовувалася на відкритих французьких фінансових ринках [9]. Група «стабільних акціонерів» формувалася без торгів і аукціонів, на основі переговорів між Е. Балладюром, інвесторами і керівниками компаній, що підлягали роздержавленню. У цьому процесі французький уряд також часто використовував «золоту» акцію. Приватизація у Франції була добре організованим процесом, вона проводилася державою, але не залежала від численних структур державного апарату і тому, на думку французьких учених, мала високу ефективність.

В Австрії державний сектор економіки після тривалого періоду стійкого розвитку, довівши свої переваги у вирішенні завдань економічної реконструкції країни, забезпеченні кон'юнктурної стабільності, регіональної, соціальної та освітньої політики, почав відчувати в середині 80-х років ознаки кризового стану. Це було пов'язано насамперед із світовою кризою в галузях видобутку, які в Австрії були ядром державного сектора економіки. Крім того, постійні дотації збитковим підприємствам та труднощі збуту продукції стали непосильним тягарем для держави. Зниження результативності підприємств державного

сектора в значній мірі було зумовлене нераціональними, негнучкими формами управління, котрі зводили до мінімуму самостійність підприємств, та їх нездатністю адаптуватися до нових зовнішніх і внутрішніх умов, недостатнім рівнем кваліфікації управлінських кадрів. Тому в 1985 р. Австрійська народна партія (АНП) запропонувала уряду і суспільству свою концепцію приватизації і трансформації власності, автором якої був Генеральний секретар Австрійської економічної ради В. Шюссель. Унаслідок упровадження цієї концепції вже в 1987 р. до державного бюджету Австрії надійшло 2 млрд шилінгів від продажу державної власності [10]. Але при цьому в Австрії постійно точилася боротьба між ученими, партіями, профспілками, які мали різні концепції щодо політики регулювання економіки та роздержавлення власності, яка продовжується й дотепер.

Характерною особливістю для колишньої Федеративної Республіки Німеччини у 80-ті роки минулого століття було те, що в ній не існувало поняття державних підприємств. Оскільки підприємств зі 100% власністю держави в ній не існувало.

Державний сектор у ФРН формувався за рахунок будівництва державою за участю інших суб'єктів об'єктів підприємницької діяльності, і націоналізація, як така, ніколи не була характерною для цієї країни. У середині 80-х років державним сектором вироблялося 7% валового національного продукту, у ньому працювало 8% зайнятого населення [1]. При цьому держава постійно контролювала автомобільні та залізничні перевезення, зв'язок, радіо і телебачення, газопостачання, $\frac{1}{4}$ авіаперевезень, $\frac{3}{4}$ виробництва електроенергії, $\frac{1}{4}$ нафтопереробки. Державні концерни, незважаючи на невелику чисельність, відігравали важливу роль в алюмінієвій, сталеплавильній, верстатобудівній промисловості, постачанні палива, внутрішньому водному транспорті. Державний сектор ФРН також надто неоднорідний за організаційно-правовими принципами та фінансовими формами функціонування, що мало виняткове значення у процесі приватизації державного майна при визначенні механізмів роздержавлення по кожному об'єкту.

З середини 70-х років минулого століття переваги держсектора ФРН були в основному вичерпані. Жорстка система управління підприємствами з переважною часткою держави у власності не відповідала новим умовам економічного розвитку. Базові галузі, що перебували під контролем держави (видобування, металургійна, суднобудівна), втратили свою ключову роль в економіці країни у зв'язку із загальною економічною кризою.

Концепція приватизації, що почала реалізовуватися у ФРН з 1984 р., полягала в зниженні частки держави в акціонерному капіталі підприємств. Наприклад, на підприємствах ФЕБа під час приватизації вона скоротилася з 43,75% до 30% [12]. Усього за програмою приватизації за час до возз'єднання західних і східних земель Німеччини частка федерального уряду в акціонерному капіталі мала скоротитися на 13 прибуткових підприємствах. При цьому значення і роль держави в управлінні економікою ФРН не зменшувалися, а лише коригувався механізм управління господарською діяльністю країни. Держава концентрувала свої зусилля на найважливіших проблемах, пов'язаних з конкурентоспроможністю національного виробництва в умовах відкритості європейського ринку та інтернаціоналізації світогосподарських зв'язків.

Процес роздержавлення власності в країнах ринкової економіки означає не демонтаж системи державного регулювання, а підсилення ринкових форм державного управління регіонами, галузями та економікою в цілому. Сучасні тенденції до роздержавлення власності модифікують виробничі відносини капіталізму відповідно до умов, що створюються революційними змінами у продуктивних силах. Вони спрямовані передусім на обмеження монопольного становища держави у сфері виробництва та надання послуг, яке ускладнювало вільний вибір товарів та послуг споживачами. При цьому слід зазначити, якщо політика трансформації власності держави відповідала економічній кон'юнктурі і збігалась з реальними циклічними коливаннями, тоді чергова хвиля зміни структури власності трималася необхідний, певний час. Якщо цей курс ґрунтувався тільки на політичних амбіціях правлячої партії, то він, як правило, був недовговічний. Типовим прикладом цього може бути розвиток подій у Франції, де соціалісти, прийшовши до влади в 1981 р., як відомо, спочатку почали реалізовувати виношені за довгі роки перебування в опозиції плани масштабної націоналізації ключових галузей і великих промислових корпорацій. Новий уряд Франції, що був сформований у 1988 р., припинив економічно необґрунтоване нарощування державного сектора.

Тенденції до роздержавлення власності, що відбулося у 80-ті та на початку 90-х років минулого століття, повністю узгоджуються з діалектичними законами розвитку економічної системи капіталізму як рух від простого до складного, як заперечення заперечення.

Унаслідок трансформаційних процесів у країнах Європейського Союзу сформувався державний сектор, частка якого в економіці коливається від 4% у Люксембургу до 28% в Австрії [13]. Але відсутність могутньої державної власності в цих країнах компенсується впливовим і широкомасштабним державним регулюванням, іншими методами та способами державного втручання в економічний розвиток країни.

Слід відзначити, що на формування структури власності кожної окремої країни впливає цілий комплекс політичних, соціально-економічних та історичних умов, відмінності в галузевій структурі виробництва, підприємницької діяльності та юридичних формах підприємств, специфіка підприємницької активності держави тощо. До основних умов, що визначають особливості трансформації власності в конкретній країні та впливають на його результати, необхідно віднести:

- частка державного сектора у формуванні ВВП на початок трансформаційного процесу;
- модель економіки;
- макроекономічна ситуація в країні;
- розвиненість підприємництва і масштаб приватного сектора;
- розвиненість ринку капіталів;
- розвиненість інфраструктури впровадження.

Характерними умовами, у яких відбувався процес трансформації власності і які визначали особливості його перебігу в країнах розвинутої ринкової економіки, було те, що ці країни на початок 80-х років мали відпрацьований легальний режим приватного підприємництва та структуру власності, де частка державного сектора була незначна. Ці країни мали потужний приватний сектор, добре розвинений ринок капіталів, цінних паперів, сильну легальну інфраструктуру та апарат упровадження. Тому роздержавлення власності у 80-х роках у цих країнах відбувалося як звична, типова подія, без значних організаційних і правових ускладнень. Макроекономічна ситуація в цих країнах була відносно стабільною і не існувало необхідності узгодження монетарної і стабілізаційної політики з процесами трансформації власності та соціального захисту населення. Тобто трансформаційні процеси зводилися до звичних процедур зміни форм власності.

Таким чином, з погляду політекономічного аналізу трансформація власності в країнах розвинутої ринкової економіки є не що інше, як необхідність і прагнення приведення виробничих відносин у відповідність до рівня розвитку продуктивних сил як спосіб

вдосконалення механізму ринкової економіки та регулювання соціально-економічного розвитку країни.

Програми трансформації власності капіталістичних країн здійснювалися за індивідуальними схемами та різними способами. Вони були націлені передовсім на підвищення макроекономічної ефективності всієї системи господарювання, активізацію конкуренції між товаровиробниками, вирішення фінансових проблем держави за рахунок коштів від продажу державного майна та зменшення субсидій державним підприємствам. В умовах розвинених ринкових відносин питання про пошук ефективного власника відчужуваного державного майна зовсім не виникало, оскільки неефективно працююче приватне підприємство функціонувати в умовах цивілізованого ринку не може. Ефективний власник — це той власник, який не тільки має юридичне право на власність, а й здатний управляти цією власністю, здійснювати підприємницьку діяльність з метою отримання прибутку в правовому полі країни.

Придбання державної власності в цих країнах не мало і не могло мати примусового характеру. Саме цим пояснюється її економічна доцільність та поява нових ефективних власників відчуженого майна. У цих країнах роздержавлення власності та приватизація державних об'єктів забезпечувала позитивний вплив на розвиток національних економічних систем.

Як свідчать дані Держкомстату України, фізичні обсяги валового внутрішнього продукту в країнах розвинутої ринкової економіки протягом останніх 9 років (тобто після останньої широкомасштабної приватизації державної власності) збільшилися відносно 1990 р. в Австрії — на 18,5%, в Італії — на 9,7%, у Франції — на 13,1%, у Німеччині — на 11,5% [14].

Унаслідок перерозподілу власності в капіталістичних країнах виникло безліч змішаних форм власності, набули поширення нові моделі поєднання державної і приватної підприємницької ініціативи, які щодалі ускладнюються. З політико-економічного погляду ці нові форми являють собою спробу вирішити проблеми, що властиві як державній, так і приватній формам власності, і спрямовані на пошук якісно нових моделей, здатних розширити потенційні можливості державного підприємництва, подолати обмеження, що створюються жорстким механізмом державного управління та реалізувати потенціал приватної форми власності. Факт появи нових складних форм власності свідчить про здатність капіталістичної системи адекватно реагувати на зміни, що відбуваються в розвитку продуктивних сил.

ЛИТЕРАТУРА

1. Государственное предпринимательство в развитых капиталистических странах в 80-е годы. — М., 1986. — 168 с.
2. *Шульце В.М.* Государственное регулирование отношений собственности и приватизация государственного имущества экономических реформ в России // Вестник Московского университета. — 1998. — №6. — С. 32—42.
3. *Bayer K., Kreisky P.* Die osterreich ische Gemeinwirtschaft Debakel bei Voest — Alpine // Argument. — 1987. — №2. — S. 200—209.
4. Kompro — Misswirtschaft // Wirtschaftswoche. — Dusseldorf, 1986. Ig. 40, №14. — S. 41—48.
5. London buses — preparing fox privatisation research. — L., 1987. — V 01.76, №8. — P.20—25.
6. Privatisation and regulation: The UK experience / Ed by Kay J. — Oxford: Clarendon press, 1986, X. — 352 p.
7. *Головин К.В.* Приватизация по-английски: опыт 80-х годов // Деловой мир. — 1992. — 24 июня.
8. *Fourcans A.* France — the strategy remains unchanged // Banker. — L., 1982 — V01.132, №677. — P.51—61.
9. *Кругликова Т.В.* Две тенденции в развитии государственного предпринимательства во Франции / Государственная собственность в развитых капиталистических странах в 80-е годы: курс на приватизацию и создание смешанных предприятий. — М., 1989. — С.111—145.
10. *Tieber H.* Verstaatlichte: War ales falsch? // Zukunft. — Wien, 1986. — H.2. — S.7—10.
11. *Турусова Л.И.* Проблемы приватизации государственного сектора в Австрии / Государственная собственность в развитых капиталистических странах в 80-е годы: курс на приватизацию и создание смешанных предприятий. — М., 1989. — С. 111—145.
12. *Турусова Л.И.* Проблемы развития государственного сектора ФРГ и его приватизации / Государственная собственность в развитых капиталистических странах в 80-е годы: курс на приватизацию и создание смешанных предприятий. — М., 1989. — С.176—207.
13. *Кодинов С.* Государственная собственность в странах с развитой рыночной экономикой // Новое время. — 1990. — №12. — С.12—24.
14. Статистичний щорічник України за 1999 рік. — К.: Техніка, 2000. — 648 с.